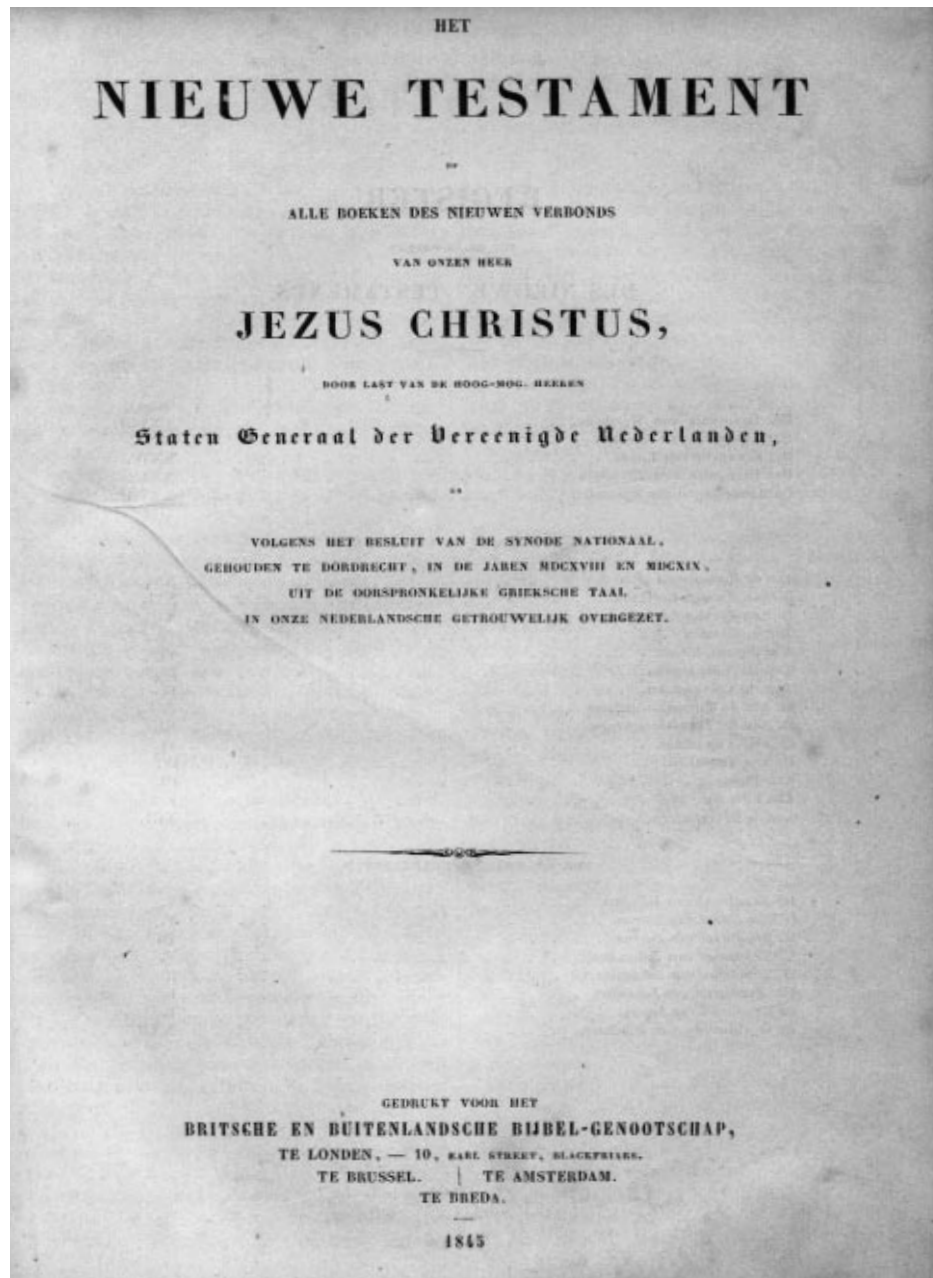

© JEAN KOENE 1993

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

Van Babel naar Kanaan

Over: De Statenbijbel

VAN BABEL NAAR KANAAN

Tijdens mijn werkzame leven als leraar Nederlands heb ik in mijn lessen zelden of nooit aandacht gevraagd voor de Statenbijbel. Nu, achteraf, beschouw ik dat als een grove vergissing, maar ter verontschuldiging kan ik aanvoeren dat ik er vroeger, als leerling van de Rooms Katholieke Hogere Burgerschool, ook nooit melding van heb horen maken. In het katholieke onderwijs – voor kinderen uit het zuiden van ons land de normale toegangspoort tot de wereld van cultuur en wetenschap – kende men aan dat standaardwerk geen speciale betekenis toe. Men bediende zich van de Nederlandse taal, zonder te beseffen hoeveel men voor het gebruik van die taal verschuldigd zou kunnen zijn aan de protestantse Statenbijbel, taalkundig monument uit de zeventiende eeuw. Aandacht daarvoor zou op zijn plaats zijn geweest, zeker in de Nederlandse les, omdat die uitgave van het Boek der boeken een onschatbare betekenis heeft gehad voor de verspreiding van onze gemeenschappelijke Nederlandse taal: het Algemeen Nederlands.

Nu bestond er in de katholieke wereld over het algemeen weinig belangstelling voor de bijbel en al helemaal niet voor het Oude Testament. In de leesboekjes kwam je vrij regelmatig verhalen van bijbelse herkomst tegen, maar die vormden slechts een beperkte selectie uit een onuitputtelijke voorraad en waren bovendien zorgvuldig gekuist en aangepast. De bijbelkennis van de scholieren vertoonde dan ook ernstige leemtes. Katholieke jongens kenden Onan, maar wisten niet dat zijn escapades in de bijbel werden beschreven. In de hoofden en harten van de katholieken nam de bijbel geen grote plaats in en zeker niet zo'n centrale plaats als hun protestantse mede-christenen daarvoor inruimden.

De katholieke kerk verspreidde wel bijbels, maar uitsluitend haar eigen bijbels, in een vertaling die het keurmerk 'Nihil obstat' droeg. Ze moedigde het bijbellezen echter niet aan, overtuigd als ze ervan was dat de eenvoudige gelovigen het fijne van 'de Heilige Schrift' toch niet zouden begrijpen en al te licht konden vervallen tot eigen en onjuiste interpretatie. Van vrij bijbelonderzoek en persoonlijke bijbeluitleg wilden de katholieke kerkelijke autoriteiten niets weten, want dergelijke praktijken konden het gezag van Rome ondermijnen. Waar dat toe kon leiden had de geschiedenis uitgewezen: het lezen van de bijbel en vooral het op eigen gezag uitleggen van de bijbel had een grote scheuring teweeggebracht, waarin Luther en Calvin hele volksdelen hadden meegesleurd.

Het lezen van de Statenbijbel was voor katholieken helemaal uit den boze. Dat ketterse boekwerk

werd als een verwerpelijk geestesproduct beschouwd en mocht zeker niet gelden als een serieuze bron van studie. Het was een misleidend werkstuk van de protestanten, gebaseerd op grondteksten, waarvan de onzuiverheid door de katholieke kerk was vastgesteld. Voor de katholieken kwam slechts één versie van de bijbel voor vertaling en verspreiding in aanmerking: de Vulgaat-tekst.

EEN ALGEMENE TAAL

In de Middeleeuwen bedienden de mensen zich louter en alleen van hun dialect, ook als ze hun gedachten aan het papier of het perkament toevertrouwden. Wel wisten ze uit ondervinding dat bepaalde dialectische woorden vermeden dienden te worden, als een stuk bestemd was voor bredere verspreiding. Bij het schrijven hield men daarom rekening met de interlokale communicatie. Op die manier ontstond een litteraire taal met een wat algemener karakter dan de spreektaal, maar een echte gemeenschappelijke taal of schrijftaal was er toen nog niet. Gewestelijke eigenaardigheden bleven de geschreven stukken kenmerken.

In de zestiende eeuw, toen de reformatorische gedachte in een groot deel van Nederland ingang had gevonden, ontstond de behoefte aan een betrouwbare bijbelvertaling, van katholieke smetten vrij en rechtstreeks steunend op de grondtalen. Marnix van St Aldegonde ondernam een poging om een vertaling van de bijbel te maken, maar verder dan een aanvang kwam het niet tengevolge van zijn ontijdige dood in 1598. Het maken van een dergelijke vertaling was een enorm karwei, dat kennis vereiste van de grondtalen: Hebreeuws, Aramees, Grieks en Volksgrieks. Het was nauwelijks denkbaar dat die taak verricht kon worden door een enkeling.

In de zeventiende eeuw – om precies te zijn: in 1619 – nam de Dordtse Synode, het Rome van de Nederlandse protestanten, een verstrekkend besluit. Er zou een volledige vertaling van de bijbel worden gemaakt, in een taal die in het hele taalgebied verstaanbaar en aanvaardbaar was. Het plan werd onderschreven en overgenomen door de Staten-Generaal, die de financiering van dit grote werk op zich namen. Busken Huet schrijft daarover in *Het Land van Rembrand*: ‘De onvermijdelijke kosten zijn door de Staten-Generaal gedekt met een mildheid, die bewijst dat de Republiek destijds in goeden doen verkeerde. (...) Het enige wat de Staten niet verkozen, was dat de vertaling zou doorgaan voor een onderneming der Kerk of van particulieren. Zij machtigden tot uitgeven, en het titelblad vermeldt nog heden het ‘op last Hunner Hoogmogenden’. Vandaar de termen ‘Statenvertaling’ en ‘Statenbijbel’.

De opdracht voor de vertaling werd verstrekt aan een groep vertalers: de commissie van ‘translateurs’. De leden van die commissie waren afkomstig uit verschillende gewesten van het taalgebied: Vlaanderen, Friesland, Zeeland en Holland. Alleen een breed samengestelde commissie zou een taal kunnen ontwerpen die alom verstaanbaar was. Die taal kwam inderdaad tot stand en dat gebeurde in zekere zin op een kunstmatige manier. De translateurs vertaalden de teksten, bespraken de vertalingen vervolgens met elkaar en legden het resultaat dan nog eens voor aan de ‘reviseurs’. Dat waren geleerden en schrijvers uit de verschillende gewesten, die de taal nog eens op welluidendheid en verstaanbaarheid toetsten en, als ze dat nodig vonden, wijzigingsvoorstellen indienden bij de commissie. Zo werd een algemene taal geconstrueerd op basis van taaltraditie en compromissen tussen de gewesten.

De taal van de Statenbijbel viel nogal ouderwets, archaisch uit. Uitgangspunt voor die taal was namelijk niet de gewone spreektaal, maar het reeds gangbare taalgebruik in de literatuur en de kerk. Allerlei taalvormen, die bij het gewone spreken niet meer in acht werden genomen, werden in de bijbelvertaling gehandhaafd. Zo had je een vierde naamval voor het mannelijk: ‘den man’, ‘eenen man’, die consequent werd toegepast. Bij het vrouwelijk was ‘een’ in plaats van ‘eene’ toegestaan, maar ondanks deze souplesse kun je zeggen dat de vertalers zich nauwlettend hielden aan de regels die in een vroeger tijdvak door de ‘spraakkonstenaren’ van de Renaissance waren vastgesteld. Hun gezag woog zwaarder dan dat van de gesproken taal.

KANSELTAAL: ‘DE TALE KANAÄNS’

Toen de Statenbijbel in 1637 voltooid was, vond deze zijn weg naar alle protestantse gezinnen, als een artikel van hoge waarde, bestemd voor dagelijks gebruik. Goedkoop zal dat artikel niet zijn geweest, want de echte Statenbijbel was een groot, kostbaar uitgevoerd boekwerk, dat de tijd kon trotseren en dat van generatie op generatie kon worden overgedragen. In latere tijden verschenen er ook minder kostbare edities in handzamer formaat, maar dat was niet je ware. Dominee Hasebroek (1812-1896), die in de literatuur optreedt onder de naam Jonathan, heeft met een Statenbijbel in zakformaat niet veel op.

Zie hem daar liggen, mijn ouden, deftigen Statenbijbell! O, ik zie hem zo gaarne in dit kleed! Dat folio-formaat, die zware donkere omslag, die grote koperen sloten, hebben voor mijn gevoel iets eigenaardigs. Ik vind het zoo goed, dat men het den bijbel terstond kan aanzien, dat het geen gewoon boek is. Gij voelt dus, dat ik met die miniatuuruitgaaffes niet veel op heb.

(uit: Waarheid en droomen, blz.162)

Neen, wanneer gij mij ooit de eer doet van mij een bezoek te brengen, zult gij in een hoek van onze huiskamer een ouderwetschen standaard op drie voeten zien staan, met een schuins staand blad, waarop gij een boek in folio in zwart lederen band met koperen sloten zult zien liggen (...)

(uit: Waarheid en Droomen, blz.155)

Op het schutblad van de Statenbijbel werd de familiestamboom bijgehouden. Geboorte, huwelijk en dood van de gezinsleden werden daarop genoteerd, dikwijls verlucht met een toepasselijk citaat uit de bijbel. Het boek had ook een ceremoniële functie. Bij het gebed om de huwelijkszegen werd de hand op het boek gelegd, onder het uitspreken van de plechtige woorden:

Soo gy myner gedenckt ende uwer dienstmaeght niet en vergeet, maar gheeft uwer dienstmaeght een mannelick saet: So sal ik den Heere geven alle de daghen syns levens;

(uit: Waarheid en Droomen, blz.158)

Toen de beroemde schrijver Jacob van Lennep geboren werd schreef zijn grootvader Mr. Cornelis van Lennep in de oude familiebijbel:

Anno 1802 den 24sten Maart, zijnde des Woensdags, 's morgens circa quartier voor zes uuren, is de Echtgenoot van mijn oudsten Zoon Mr.D.J. van Lennep, Professor aan het Atheneum Illustre alhier, zeer voorspoedig bevallen van een welgeschapen Zoon, welke Woensdag daaraanvolgende, zijnde den 31sten Maart, in de Oude Waale Kerk door den Eerw. Do. S. de Chauffepié is gedoopt, en genaamd Jacob. De HEERE zegene en bewaare dit mij zoo dierbaar Kind, opdat het éénmaal zijne Ouderen zooveel vreugde en genoegens geeve als deeze de hunne gegeven hebben!

Niet alleen het ontstaan van een algemene Nederlandse taal is in sterke mate bevorderd door de Statenbijbel, ook een ander effect moet daaraan worden toegeschreven. Niet zozeer op de spreektaal, als wel op de officiële taal van de overheid, de literatuur, de redevoeringen, de prediciën en de kerkelijke gebedsdienst heeft de Statenbijbel een minder gewenst stempel gedrukt dat maar moeizaam uit te wissen bleek en langdurig bleef doorschemeren. Zelfs nog in de taal van Jonathan, hoe modern die overigens al aandoet. De officiële taal heeft lange tijd een ouderwets, gedragen karakter gehad, dat zich in de schrijfstijl van vele generaties heeft weten te handhaven. Trouwens niet alleen in de schrijfstijl, ook in de gesproken taal, de 'kanseltaal' waarvan de predikanten en hun orthodoxe aanhangers zich bedienden. De gereformeerde bijbellezers waren blijkbaar zo vertrouwd geraakt met de taal van hun Statenbijbel dat zij die taal als het gewone, natuurlijke communicatiemiddel konden beschouwen, wanneer ze spraken over godsdienstige aangelegenheden. Het was een taal van gereformeerde ingewijden: 'de tale Kanaäns', zoals deze vaker spottend werd aangeduid.

De negentiende-eeuwse schrijver P. van Limburg Brouwer (1795-1847) heeft in zijn boek *Het leesgezelschap van Diepenbeek* een paar aardige caricaturen getekend, waarbij 'de tale Kanaäns' zorgt voor de nodige couleur locale. Omdat in Diepenbeek een nieuwe predikant zal worden beroepen, moeten de ouderlingen van de gereformeerde gemeente criteria vaststellen waaraan hun nieuwe dominee dient te voldoen. Hun taak wordt bemoeilijkt, doordat juist op dat moment een ketterij zich vanuit Groningen verspreidt en snel terrein wint. Tot iedere prijs moet voorkomen worden dat met de nieuwe predikant het ongeloof zijn intrede doet. In de kerkvergadering moet terdege studie worden gemaakt van het ware geloof, zodat men in staat zal zijn uit de verschillende kandidaten een verantwoorde keuze te maken. Om de kandidaten goed te kunnen beoordelen willen de leden van de kerkvergadering de teksten nog eens goed bestuderen. Het materiaal blijkt echter zo omvangrijk, dat men besluit eenvoudige leerboekjes als studiemateriaal aan te wenden. Gekozen wordt voor het leerboek van Hellenbroek dat, 'Uitgegeven volgens Kerken-orde', bestemd is voor mensen die tot de godsdienst willen toetreden. Op deze autoriteit blijkt echter nogal wat af te dingen, evenals op andere boekjes die in de eigen kring in omloop zijn. De discussie spitst zich onder meer toe op een tekst in het boekje: 'Gezangen voor school- en huiselijk gebruik'. In een van de gezangen komen de volgende regels voor:

*Aanminnige godsdienst, uit hoger gewesten
Op aarde gedaald, om uw zetel te vesten
In 't hart van den mens, als het rein is en goed.*

De laatste regel blijkt minder onschuldig dan een eenvoudige buitenstaander zou denken. Eén van de deelnemers aan het gesprek zegt daarover:

*hart van den mens... rein en goed! Welk hart, welk mensenhart is rein en goed? Zijn wij niet allen
verdoemelijke zondaren? Zijn wij niet allen in zonden ontvangen en geboren, en alzo verdorven dat wij
ganselijk onbekwaam zijn tot enigen goede, en geneigd tot allen kwade?*

De burgemeester van Diepenbeek, die de kerkvergadering leidt, ziet niet meteen waarom die regel veroordeeld zou moeten worden, maar zijn opponent vervolgt:

*Geloofst gij dan niet, mijnheer de burgemeester,... dat Adam hem zelven willens der zonde onderworpen
heeft, en over zulks den dood en der vervloeking, het oor biedende den woerde des duivels?*

Dit taaltje is alleen begrijpelijk voor hen die het met de paplepel is ingegeven. Het is kanseltaal van het zuiverste gehalte. P. van Limburg Brouwer legt ons in zijn boek meer aardige staaltjes van kanseltaal voor. Hij laat de verschillende kandidaten, de proponenten, de kansel in Diepenbeek bestijgen om hun proefpredicatiën af te steken. Een van de preken handelt over de 'liefdeskoets', de koets die koning Salomon – volgens de dichter van Het Hooglied – voor zichzelf had laten construeren. Die koets moet heel mooi geweest zijn, van goud en zilver, maar met een interieur waarvan we ons niet direct een voorstelling kunnen maken: 'het binnenste was bespreid met de liefde van de dochteren Jerusalems'. Gelukkig weet de proponent de gemeentelieden uit Diepenbeek haarfijn uit te leggen hoe het daarmee gesteld was. Aan hen alleen overigens, want de uiteenzetting is slechts te volgen door degenen die 'de tale Kanaäns verstaan.

BIJBELVERTALING VAN VAN DER PALM

Tweehonderd jaar na het verschijnen van de Statenbijbel durfde een Nederlander, kenner bij uitstek van de Oosterse talen, de taak op zich te nemen om een nieuwe vertaling van de bijbel te maken: uit de grondtalen in eigentijds Nederlands. Johannes, Henricus van der Palm, hoogleraar in Leiden, gevierd redenaar en briljant stilist, was de geweldenaar die dat werk ondernam en het tot een goed einde bracht, daarmee een nieuwe, vrije mode introducerend: het schrijven van levend Nederlands.

Of Van der Palm inderdaad erin geslaagd is, de taal van de bijbel te moderniseren, heb ik niet kunnen nagaan. Ik heb moeite gedaan om een bijbel van hem te bemachtigen, maar ben daar tot nu toe niet in geslaagd. Bij tijd en wijle heb ik er zelfs aan getwijfeld of zo'n bijbel echt heeft bestaan. Op dat punt heb ik echter zekerheid gekregen. De negentiende-eeuwse predikant en schrijver François HaverSchmidt (1835-1894) heeft dat boekwerk met eigen ogen gezien. In een van zijn verhalen neemt

hij ons mee naar de pastorie van zijn grootvader, waar hij als kind zijn zomervakanties mocht doorbrengen en waar vanzelfsprekend trouw uit de bijbel werd voorgelezen. Uit welke bijbel?

Wij ontbeten op mijn grootvaders studeerkamer. Wat een boeken aan alle kanten! Een paar van de dikste folianten werden op de stoelen gelegd, waar mijn jongste broer en ik op moesten zitten. Hoe heerlijk, zoveel geleerdheid onder zich te hebben! Van zulk een wetenschappelijke hoogte kostte het ons natuurlijk volstrekt geen moeite, met aandacht te luisteren, naar de voorlezing uit de grote bijbel van Van der Palm.

De bijbel van Van der Palm bestaat dus en ik kan mijn zoektocht daarnaar onverdroten voortzetten. Een mooie Statenbijbel heb ik al gevonden, een tamelijk oude uit 1845, die in zijn taalgebruik nog aardig aansluit bij de oorspronkelijke vertaling uit de zeventiende eeuw. Alleen de spelling is aan de later geldende regels aangepast, – de spelling is ‘gesiegenbeekt’, zoals ze dat in die tijd noemden. Zo’n Statenbijbel moet je als leraar-Nederlands beslist hebben. De invloed van dat boek is onvoorstelbaar groot geweest, vroeger en later, op de taal en op de literatuur. Zonder Statenbijbel zouden zelfs Multatuli, Gerard Reve en Jan Wolkers heel anders geschreven hebben.